

ТЕЛЕКӨРСӨТҮҮДӨГҮ ТАҢКЫ ПРОГРАММАЛАРДЫН ӨНҮГҮҮ ЭТАПТАРЫ ЖАНА АКТУАЛДУУЛУГУ

Этапы развития и актуальность утренних программ на телевидении

Development stages and relevance of morning television programs

Аннотация: Бул макалада таңкы телепрограммаларды уюштуруудагы чет элдик жана атамекендик тажрыйбанын өнүгүү багыттары, жалпылыктары, айырмачылыктары, учурдагы абалы берилген. Алгачкы таңкы программа 1950-жылы АКШнын жергиликтүү телеканалынын эфиринен орун алган. Кыргызстандык телекөрүүчүлөр таңкы телепрограммаларды 1995-жылдан баштап үзгүлтүксүз көрүп келишет. Учурда көпчүлүк телеканалдарда таңкы программалар орун алган. Ал программаларда мазмундук, тематикалык жактан кечки программалардан бир топ айырмачылык бар. Таңкы программалардын өзүнө тиешелүү мүнөздөмөсү, максаты жана ага жараша аудиториясы калыптанат.

Аннотация: В статье представлены тенденции, сходства, различия и современное состояние зарубежного и отечественного опыта организации утренних телепрограмм. Первая утренняя программа вышла в эфир на местном телевидении в США в 1950 году. Кыргызские телезрители регулярно смотрят утренние телепрограммы с 1995 года. В большинстве телеканалов теперь есть утренние программы. Эти программы сильно отличаются от вечерних программ по содержанию и тематике. Утренние телепрограммы имеют свои особенности, цели и, соответственно, аудиторию.

Abstract: The article presents trends, similarities, differences and the current state of foreign and domestic experience in organizing morning television programs. The first morning program aired on local television in the United States in 1950. Kyrgyz television viewers have regularly watched morning television programs since 1995. Most TV channels now have morning programs. These programs are very different from evening programs in content and topic. Morning TV programs have their own characteristics, goals and, accordingly, an audience.

Урунттуу сөздөр: таңкы телеберүү; таңкы эфир; “Замана”; “Доброе утро”; аудитория; рубрика.

Ключевые слова: утренняя телепрограмма; утренний эфир; “Замана”; “Доброе утро”; аудитория; рубрика.

Keywords: morning television; evening programs; “Zamana”; “Dobroe utro”; content; audience.

Акыркы учурда телеканалдарда көңүл ачуучу программалардын тенденциясы өскөнү даана байкалат. Бул жагдай, санариптик телеберүүнүн техникалык артыкчылыктарына, ага жараша рыноктук абалдын активдешүүсүнө жана коммерциялык телеканалдардын көбөйүшүнө байланыштуу. Коммерциялык телеканалдардын кирешеси түздөн –түз реклама берүүчүлөр менен демөөрчүлөргө байланыштуу. Изилдөөлөр көргөзгөндөй, телеэфирдин рейтингги андагы көңүл ачуучу программалардын популярдуулугунан көз каранды. Ал эми олуттуу көңүл ачуучу программа катары – таңкы көңүл ачуучу, сергитүүчү программалар негизги орунду ээлейт.

XX кылымдын эң чоң ачылыштарынын бири телекөрсөтүү болду. Анткени ар бир үйдө жайгашкан кичинекей сандыкча аркылуу, миллиондордун аң-сезимине катуу таасир этүү мүмкүнчүлүгү жаралды. Маалыматты коомдогу ар түрдүү каршылашкан топтордун кызыкчылыгына жараша бири-бирине окшобогон ресурста берүү күнүмдүк нормага айланды.

Ар түрдүү багыттагы, тематикадагы программалардын арасынан эң жашы, кийинки учурда пайда болгону таңкы программалар болуп саналат. Кыргыз телекөрсөтүүсүндө таңкы программалар 1995-жылдары пайда болгонуна карабай, азыркы учурда өлкөнүн телеканалдарын таңкы программаларсыз элестетүү мүмкүн болбой калды. Ал программаларда мазмундук, тематикалык жактан кечки программалардан бир топ айырмачылык бар.

Учурда өз аудиториясы үчүн күрөшкөн ар бир атамекендик телеканалда таңкы программалар берилет. Таңкы программалардын алып баруучулары көрөрмандарды ойготуп, жакшы маанайда иш күнүн баштоого демилгечи болууга аракеттенишет. Таңкы программалардын алып баруучулары көрөрмандар телевизор койгондо көрүшкөн биринчи адам катары дагы барктуу. Телекөрсөтүүнүн таасир этүү күчү өскөн сайын, программалардын алып баруучулары, белгилүү актёр, жазуучулар менен катар коомдогу таанымал инсандарга айланды. Адегенде дикторлор теленин жүзү болушту, аларга ондогон таланттуу журналисттер кара сөз түрүндө тексттерди даярдап беришчү. Бирок убакыт өткөн сайын телеканалдар өнүгүп, түз эфирлер, түз репортаждар, талаш тартыштуу ток-шоулар күчөдү. Натыйжада, бирөө жазып берген текстти жаттап алып, эфирден айтып коюу жетишсиз болуп калды. Белгилүү теле изилдөөчү С.Муратов жазгандай: «Биринчи планга автор-алып баруучу чыкты» [2:143].

Азыркыга чейин таңкы программаларды кайсы жанрга, формага тиешелүүлүгү так аныктала элек. Алгачкы таңкы программа АКШда 1950-жылы пайда болгон. Алгачкы берүү 3-январда Филадельфия шаарынын жергиликтүү телеканалында “3-канал, даяр бол!” деген аталышта эфирге кеткен. Түз эфирдеги программанын алып баруучусу - Эрни Ковакса жагымдуу маанайда күнүмдүк жаңылыктарды, аба ырайын айтуу менен шаттуу, эркин формада көрөрмандарга ар түркүн багыттагы кайрылууларды жасаган. Аталган программа эфирде 1 жылдай эле кармалганы менен, Эрни Ковакса чыйыр салып кеткен таңкы программадагы алып баруучулардын эркин, шайдоот мүнөзү АКШнын башка телеканалдарында кайталай башташкан. Ал эми АКШда калыптанып калган таңкы программалардын формасын башка өлкөлөрдө азыркыга чейин пайдаланып келишет. АКШнын NBC жалпы улуттук телеканалында 1954 –жылы пайда болгон “Today” (Бүгүн) таңкы программасы азыркы кезге чейин өз аудиториясын жоготпой, каналдын рейтингин жогорулаткан программалардын катарына кирет [6:39].

Улуу Британиянын BBC1 жана ITV1 каналдары эки жумалык аралыкта 1983-жылы март айында таңкы программаларды эфирге кое берген. Алар «Время завтрака» (Breakfast Time) жана «Доброе утро, Британия!» (Good Morning Britain!) программалары [6:62].

Ал эми Советтер Союзунда Борбордук телеканалда 1974-жылы жумасына 1 ирээт чыгуучу «Утренняя почта» программасын танкы көңүл ачуучу программалардын баштоочусу катары кароого негиз бар. Бирок, танкы программалардын бардык элементтерин камтыган, түз эфирдеги программалар 1986-жылдан башталган. Ал жылдары, Борбордук каналдын көрүүчүлөрү таң эрте телевизордон кечээки күнкү “Время” маалыматтык программасынын кайталоосун эмес түз эфирде жылуу маанайда студиянын коноктору менен баарлашып жаткан жагымдуу алып баруучуларды көрүшүп таң калышкан десек да болот. Алгач программа “60 минут” деп аталып, азыркы “Доброе утро” аталышына келгенге чейин “90 минут”, “120 минут”, “Утро” деген аталыштарда эфирге кетип турган [4:87].

Кыргыз тележурналистикасынын тарыхындагы алгачкы эртең мененки программа «Кутмандуу таңың менен Кыргызстан». 1992-жылы Адахан Мадумаров жана Роза Качиеванын алып баруусунда ишке ашкан. Бирок, тилекке каршы каржылык, техникалык

ресурстар жетишсиз болгондуктан бул таңкы программа кырк беш күн гана эфирге кеткен. Ал эми 1995-жылдын май айында КТРКнын ошол кездеги жетекчиси Абдиламит Матисаков демилге көтөрүп, таңкы программа ачуу үчүн атайын чыгармачыл топ түзгөн. Топтун курамына Олжобай Токтосунов, Кадыр Кошалиев, Алмаз Абдраев, Динара Кодуранова журналист – алып баруучулар, Тамара Валиева режиссёр, Эмил Догдуров оператор катары киришти. Алгачкы берүү 1995-жылдын 2-июнунда эфирге кеткен. Программа Эркиндик көчөсүндө жайгашкан эски студияда жасалып, монтаждалып Жаш Гвардия көчөсүндөгү студиядан эфирге коё берилчү. Хронометражы - отуз мүнөттөн, жумасына үч жолу, башында Чүй областынын аймагына гана көрсөтүлчү, андан кийин, тагыраак айтканда үч ай өткөн соң жумасына беш жолу бүткүл өлкө боюнча тартыла баштады. «Замана» программасы жыйырма жылга жакын тарыхында бийиктиктерди да багынта алды, айрым учурда кризистик акыбалга да кептелди. Негизинен алганда «Замана» таңкы программасынын эфири Кыргызстандагы түз эфирде иштөөчүлөрдүн, эки тилде сүйлөгөн алып баруучулардын да, репортёр журналисттердин да мектебине айланды.

Учурда Коомдук Биринчи каналдын курамындагы «Замана» студиясы жумасына 6 күн, күнүнө 3 сааттан жумасына 18 саат телепродукция даярдайт. Программалардын 50% - таанып-билүү багытында болсо, 10 % - маалыматтык, 20 % - маданий-көңүл ачуучу, 15 % - улуттук баалуулуктар багытына арналат.

Эртең менен көрүүчүгө жеңил, жарык маанай керек, ошондуктан таңкы программа көңүл ачуу жаңылыктары, таанып билүү максатында даярдалган рубрикалар, анан көрүүчүлөрдүн калың катмары ар дайым күткөн музыкалар менен коштолуп турат. Таңкы программанын туруктуу көрүүчүлөрү үчүн атайын өз ишин мыкты билген адистер келип, медицина, билим берүү, социалдык, медициналык, айыл чарба ж.б. тармактар боюнча көрүүчүлөрдүн суроолоруна түз эфир аркылуу жооп беришет. “Замана” программасынан күнүнө “Ала-Тоо24” маалымат телеканалы даярдаган жаңылыктар блогу 3 ирет эфирге чыгат.

“Таң супа”, “Китепкөй”, “Доктор+”, “Афиша”, “Таттуу маанай”, “Тил керемети”, “Бул күнү” рубрикаларынын аталыштары айтып тургандай ар биринин өз максаттары, эфирдик ыкмалары бар. Ал эми түз эфирде студияда өткөн “Актуладуу маек” рубрикасы маалымат маанайында учурдагы маанилүү делген темага арналса, “Таңкы мейман” рубрикасы жеңил маанай тартуулап, акындар, жазуучулар, композиторлор, сүрөтчүлөр, ырчылар чакырылып, чыгармачылыктары туурасында кенен ой-бөлүшөт.

Тележурналистикадагы акыркы тенденцияларга ылайык таңкы форматка тиешелүү негизги 3 багытты белгилөөгө болот. Программалардагы жаңылыктардын жеңилдиги, эмоционалдуулугу, динамикасы, тигил же бул маселе боюнча талкууларды жүргүзүү, маалымат алуу, аба ырайы ж.б.у.с. формалар түз эфирде болушу зарыл. Ошондой эле аудитория менен туз байланышуу дагы маанилүү роль ойнойт. Бул багытты «entertainment» (англ. «көңүл ачуу») деп дагы аташат. Алгачкы таңкы эфирден 70 жыл өткөн соң, дүйнөлүк телекөрсөтүү өз тарыхында таңкы программаларды уюштурууда ар кандай ыкмаларды колдонуп көрүү менен классикалык негизги стереотипти аныктай алды десек болот. Таңкы программаларга тиешелүү мүнөздөмөлөр:

- көңүл ачуу;
- ар түркүн маалыматтарга фон болуп берүү;
- пайдалуу кеңештердин ордосуна айлануу.

Мындай форматка келүүдө таңкы программалар узак жолду басып өттү. Маалыматтык жана көңүл ачуучу функцияларды шайкеш алып кетүү теленин ишинде оңой эмес.

Телеканалдардын негизги киреше булагын түзгөн реклама берүүчүлөр үчүн эң биринчиден, аудиториянын өзгөчөлүктөрү, телеберүүлөрдүн таралуу аймагы, статусу, форматы, эфирге чыгуу маалы, мезгилдүүлүгү маанилүү.

Туруктуу аудиторияны түзүү жана аны сактоо үчүн телеканалдар ар түрдүү ыкмаларга барышат. Мисалы, lead-in strategy, тактап айтканда “кармоо стратегиясы”. Бул ыкманын негизинде аудиторияга кызыктуу, рейтингти чоң программалар менен катар анчалык популярдуу эмес берүүлөрдү кезектештирип эфирге кетиришет. Узак убакытка программалоо менен катар атаандаш телеканалдардын эфирдик курамына ылайык “контрпрограммалоону” дагы колдонушат. Атаандаш телеканалдын аудиториясын кызыктыруу, тартуу максатында атайын программалар даярдалат.

Бардык телеканалдарда эфирдик торчо убакыттан көз каранды.

1. **Күндүзгү убакыт** саат 7ден 16.30га чейин созулат. Бул убакытта, балдарга, аялдарга арналган берүүлөргө көбүрөөк басым жасалат.
2. **Прайм-тайм** дүйшөмбүдөн ишембиге чейинки иш күндөрү камтылат. Кечки саат 8ден түнкү саат 11ге чейинки убакыт. Ал эми дем алыш күндөрү прайм-таймдын убактысы эртелейт, башкача айтканда кечки саат 7ден башталат.
3. **Түнкү эфирдик убакыт**, түнкү саат 11ден өтүп башталат, бул маалда аудитория иргелип, телеэкрандын алдында 25 жаштан өйдөлөр, спорт сүйүүчүлөр калат.
4. **Жаңылыктар маалында** – ар бир телеканалдын өзүнө тиешелүү жаңылыктар кызматы жана ага бөлүнгөн убакыт болот. Бул маалда тандалган аудитория назар салат.
5. **Спорт маалы** – спорттук таймаштардын жүрүшүн чагылдырган учурларда аудиториянын көпчүлүгүн эркектер түзөт.
6. **Балдар маалы** – бул негизинен ишемби, жекшемби күндөрү жана башка дем алуу, майрам күндөрү. Бул күндөрү бөбөктөргө арналган программалар басымдуулук кылат.

Таңкы программалардын аудиториясы. Таңкы программалардын максаттуу аудиториясынын жаш өзгөчөлүктөрүн, кесибин, мотивациясын аныктоо бир топ кыйынчылыктарды жаратат. Биринчиден, таңкы программалар ар башка эфирдик көлөмгө ээ, негизинен 3 сааттык программалар көбүрөөк. Мына ушул 3 саат аралыгында программанын аудиториясы бир нече жолу алмашканга мажбур болот. Социологдордун иликтөөлөрүнө караганда таңкы көрөрман орточо 7 минута программаны кунт коюп көрө алат. Анткени, көрүүчүлөрдүн көпчүлүгүнүн 3 саат бою программаны толук көрүүгө убактысы тар, бирөө жумушуна, бирөө окуусуна же дагы башка жактарга шашылып жаткан маалы болот. Ошол эле маалда 3 саат бою тынбай программаны көргөн аудитория дагы бар, аларга дагы программа аягына чейин кызыктуу болушу керек.

“М-вектор” консалтинг кампаниясынын 2018-жылдагы иликтөөлөрүнө ылайык Кыргызстандагы көрөрман таңкы программаларды көрүүгө орточо – 15 минута коротот. Таң эрте телевизор караган калк өлкөнүн калкынын 20-22% түзөт.

Көп жылдар бою Россияда таңкы программалар арасында Биринчи каналдын «Доброе утро» берүүсү лидер болсо, Кыргызстанда Коомдук биринчи каналдын “Замана” программасы алдыңкы орунда. Таңкы программалардын аудиториясы ошол каналдын аудиториясынын негизин түзөт. Таңкы программаларды тандоодогу аудиториянын мотивациялары дагы ар түркүн:

- кызыктуу темалар, жакшынакай алып баруучулар;
- жагымдуу музыка, видеоклиптер;
- жашоого керектүү пайдалуу кеңештер;
- эртең мененки гимнастика;
- кызыктуу тамак-аш рецептери;
- бүгүнкү күнгө жылдыздар төлгөсү;
- туура, так убакытты көрсөтөт;
- аба ырайы, валюталар курсу ж.б.у.с.

Таңкы экранга коюлуучу жалпы талап катары андагы берүүлөр көрүүчүнү ийгиликтүү иш күнүнө шыктантып, маанайын көтөрүп, ага керектүү кеңештердин санын

арбытуусу керек. Ушул талаптарга жооп берүүчү берүүлөрдүн топтомун түзүүдө жана аларды ишке ашырууда кылдаттык талап кылынат.

Учурда, телевизор ар бир үйдүн мүчөсү катары өз ишин пассивдүү аткарып калды. Анткени, Интернетти кол телефондорго жүктөө мүмкүнчүлүгү, смартфондордун функционалдык багыттарын кеңейтти. Азыр смартфон бар ар бир адам ММКнын традициялуу түрлөрүнө – газета-журналдарга, радиого, телеканалдарга анчейин муктаж эмес. Керектүү маалыматтарын смартфонунан таап окуу, угуу, көрүү мүмкүнчүлүгүнө ээ. Бирок, дагы деле көптөгөн телекөрүүчүлөр таң эрте көнүмүш адатында телевизорду иштетип, андагы программалардын темпи менен батыраак ойгонуп, ишине, окуусуна батыраак камынаары тастыкталган. Маанилүү жаңылыктар, жеңил музыка, ар түрдүү тармактагы адамдардын интервьюлары, кулинардык, психологиялык, медициналык багыттагы кеңештер, интерактивдүү оюндар, викториналар, кызыктуу эксперименттер ж.б.у.с. программаларды камтыган таңкы программалар көрөрман үчүн чоң мааниге ээ экендиги дагы талашсыз чындык. Андыктан, таңкы программалар көңүл-ачуучу башка программалардан психологиялык мүнөзү менен да айырмаланат. Ошондой эле программалардын нравалуугу, ишенимдүүлүгү дагы көп мааниге ээ.

Учурда Кыргызстандын телерыногунда Коомдук биринчи каналга тиешелүү “Замана”, ЭлТР каналында “Кутман таң”, НТС “Таң шоола”, 5-каналдын “Таңкы 5” таңкы программалары аудиторияга өз продукцияларын татыктуу сунуштап келүүдө.

Биздин атамекендик телеканалдар кааласа да, каалабаса да тележурналистиканын дүйнөлүк тажрыйбаларын, тенденцияларын Россия телеканалдары аркылуу таанып-билүүсү шартталган. Бирок, Кыргызстандын аймагында кеңири тараган Россиянын 1-каналы, РТР каналдарынын жаңычылдык тенденциялары биздин телекөрсөтүүлөрдө түздөн-түз кайталанбоосу закон ченемдүү көрүнүш, буга биздин улутка тиешелүү менталитеттин, тилдик каражаттардын, каада-салттын, тигил же бул маселеге карата мамиле кылуунун, түшүнүүнүн ар түрдүүлүгү себеп болот.

Аудиторияны сурамжылоодо атамекендик программалардын түзүүчүлөрүнө профессионалдуулук, ар тараптуу билимдүүлүк, ишенимдүүлүк, аудитория менен иштешүүдө ийкемдүүлүк, жөнөкөйлүк, тыкандык, жылдыздуу өң-келбет сыяктуу негизги талаптар коюлган. Андыктан, телекөрүүчүлөрдүн көңүлүн табуу, алардын ар тараптуу кызыкчылыгын канааттандыруу ар бир тележурналисттин ыйык милдети.

Телекөрсөтүүнүн прогрессинин натыйжасында пайда болгон таңкы программалар коомчулукта өз ордун таап, анын ажырагыс бир бөлүгүнө айланды. Ошону менен бирге адам баласынын жашоосундагы ар кандай кырдаалдарда, көрүнүштөрдө өзүнүн ар тараптуу мүмкүнчүлүктөрүн көрсөтө алган автордук программалар дагы өнүгүүнүн жолунда келе жатат.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Егоров В.В. Теория и практика советского телевидения. – М.: 1995. - 312с.
2. Егоров В. Телевидение между прошлым и будущим. - М.: 1999. - 378 с.
3. Кыргыз журналистикасынын тарыхы. – Бишкек., 2002. - 375с.
4. Секреты утреннего телевидения: 20 лет программе «Доброе утро». - М.: 2012. 217с.
5. Телевизионная журналистика: Учебник. 4-е издание, переработанное и дополненное / сост. Г.В. Кузнецов, В.Л. Цвик. - М.: 2002. - 405с.
6. Телевидение и радиовещание. Рейтинг утренних телевизионных программ. - М.: 2007. - 279с.

Рецензент: Акынбекова А.У. – филология илимдеринин кандидаты, Кыргыз Республикасынын терминологиялык комиссиясынын башкы адиси.